

G A R O A

(JARRAIPENA)

IV

LANDARE BERRIAK

Manueltšo zan Zabaletako giza-landere berria, ta tšit maite zuten etse artako denak.

Landare berriari beti begiratzen zaio zarrari baño pozago ta arreta geiagorekin. Zarrak zer eman duan jakiten da, baño ez gasteak zer eman dezakean. Zarra gogorra izan oida, sustraitsua, edertasun gabea, bere oiturari eutsia, tšertatzen gaistoa. Gastea berriz ezea, polita, biguna, guria, tšerterraza. Zarra, iñausitzen danean, zapuztu egiten da, gasteak indar berria artzen du. Zarrak beti dauka zer erantzun, gasteak beti zer ikasi. Gastetan egin bear da lan, zartzan gauza onik izatea nai badegu.

Orregatik zaintzen zuten aiñ ondo Manueltšo bere gurasoak eta, bere aitonak. Argia zan mutilla: oso poliki zekian irakurtzen, bere izena paperean jartzen zuan, edozeiñ baño geiago zan kristau dotrina *buruz* esaten, ta-orrela zekizkian beste gauza on batzuek. Neguko gau luzietan, *errosarioa* esan ta laster *Testamentu zarreko eta berriko kondaira* eskuetan artzen zuanean, aoa zabalik eta lerdea zeriotela egoten ziran danak, baño Ana Josepa ta Joanes beste guztiak baño geiago.

— Eztek makala-esan oizuan amonak-orrelako liburu andia parra-parra irakurtzeko.

Eta *Jose Ramonek*. — Irakasleari eskerrak, badaki zerbait Manueltšok. Arrek egingo digu gizon gure mutilla.

Aitonak. — Arrek eta guk, lagun gaistoa okertzen ezpadigute. Ira-

kasleak eta gurasoak aña edo geiago eta beti errezago erakutzi oidute lagunak, eta oien bildur bear.

José Ramonek. — Bai erri andietan; ¿baña emen? Emen, aita, Manue-len lagun guztiak baserrietako umeak dira, mendi mutillak, ogi bedein-katua bezelakoak.

Aitonak. — ¡Ai danak balira, José Ramón, ai balira!

Beste giza-landare bat erakarri zuten Zabaletara, Iñazio Mari ta Joan Andres etšetik joan ziranean: Iturraldeko Jošek, adiskide batzuen seme umezurtza, begi urdiñ gozodun mutil koskor polita, beiak zaintzeko, itaurrean ibiltzeko edo erri ta mendira osterak egiteko morroitšo egokia.

Manueltšorekiñ ikastetšean ibillia zan, oso bere lagun artua, Jaun-goikoaren bildurrean ondo asia, masal ta pizkorra, ta umetšoa izanarren, garai batzuetan gizon batek aña on egiten zuan.

Pedro Anton morroi zarraren irudira etšekotzat zeukaten. Manueli tšaloak jotzen zitzaizkonean tšaloak izaten zituan Jošek ere, beti esaten zan biak zekitela berdiñ samar, biak zirala azkor ta ikastun, ta bientzat izan oiziran geienbat, Joanesek, sukaldeko išillu gañean jarrita, zintzoro agertzen zituan erakutsaldi ederrak.

Etzuan arrek gastetoai zerbait adierazteko mugaldirik beñere galtzen. Ara nik gau batean, Manueltšok lapur-ipui bat eskatu zualako, artzai zarrari entzun nion jarduna:

«Eztago gaur ipuirik. Egia zor dizuet, nere umeak, eta egi samiña autortzera nua, naigabez bada ere. Badakizute: mendizalea naiz ni, beste mendizalerik iñor baldiñ bada. Askotan esan det be-aldietan dirala arriskurik andienak, eta orretan nago; baña goian bertan ere zerbaitzuk badira, ezin ukatu. Eztago iñon griña gabeko gizonik eta arantza gabeko lurrik. Emen ere sagarrrik onenak izan oidute arjoa, lorien ondoan sortzen dira asun lakatzak, arkumeak dabiltzan tokian igarotzen dira otsoak eta aseriak.»

«Au ezta gure egunetako gaitza, ez; antziñetakoa da; baño antziñe-tako gaistakeriak alde batera utzirik, neuk nere begiakiñ ikusitako gertaera bat agertuko dizuet. Adi zadazute.»

Joanes gauza jakingarriren bat esatera zijoala ulertu zutenean, etšeko danak, eta mutikoak eztago zer esanik, oso urduri ta jorantsu, artu zituzten beren aulkiak eta inguratu zuten gure, aitona, bere aotik zetor-zkion itz guztiak tšit arretaz entzun ta gorde naian.

«Ni gastetšoa mintzala-jarraitu zuan Joanesek-esagutu nituan ume-kondo trakets bi, Manueltšo ta Jošeren idekoak gutši gora bera. Ašeri ta Otsoko esaten zioten. Etzan Ašeri Idiazabalgoa, Otsoko etzan Ataungo basoetan jaio; baño ¡ai! biak ziran euskaldunak, biak

menditarrak. Ašeri, azkar, argi, bizi, asmutsu ta erkiñ samarra zan; Otsoko, lodi, lotu, baldar, narras, bizartsua. Aserik asrnatzen zituan egundañoako gaistakeriak, eta Otsokok adiskidearen asmo danak beti ontzat eman eta guztietan pozik eta biotzez lagundu; arrek lapurtu inguruetan lenbizi asten ziran keriza, piko, sagar, udare, aran ta matzak; onek lagunari orman gora bultza, ta baratz barruan edo zugaitz gañean zebillen bitartean auzoetako bideak zaintu. Oso maiz egiñ oizuten ezbearren bat: gaur, nunbaiteko erleai ezitia kendu; biar, astoren bati buztana ebaki; beiñ eskale arrotsari arrika eman; urrengoan garometaren bat erre. Etengabe zegoan mutill aiekatik zer esana.»

«Gaste ziran artean, nekez ta egun bat edo bestean bada ere, eraman oizituzten irakastolara, baño alperrik. Otsoko buru gogorrekoa zan, nagi ta motzegia ezer gauza onik ikasteko, ta Aserik, ikastetšean zegoan bitartean, iñoren esana entzun ta zerbait ikasi baño naiago zuan irakasleari ziñuka egon, edo lagun guztiai zirika, edo burura zetorzcion ames gais-toai jarraika, etše artatik ertetzeko orduaren zaiñ, iñoren bildur gabe nai zuan guztia egiteko.»

«Gurasoak, beste askoren antzera, ardura gabeak lenengo, berandutšo ajolatu ziran.»

«— Urlia, zendia,— esan oizioten— begiratu zaiezute semeai, ertene-giak datoz.»

«— Umekeriak dira oiek— erantzun oizuten gurasoak— etorriko zaiete zentzuna zerbait asitakoan.»

«Baño galanki asi ta zearo indartuagatik, etzitzaien zentzunik buruetan sartu. Ez : geiago ta geiago loditu zitzaaien berengaiñ naizutena egiñaz bizitzeko amesa, sustrai andia bota zioten griña tšar guztiak, alperreri ta nagitasunak ordoitu zituan lanerako, eta mutikotzar aietatik etzegoan ezertara ere gauza onaren itšaropenik.»

«Laster entzun zan Ašerik aldamen baserriko olloak arrapatu zituala, Otsokok ardirik onena jan ziola urreko artzai bati.»

«Orduan egin zuan oiú Ašeriren aitak : — Eskua moztuko diot semeari.»

«Orduan esan zuan Otsokoren amak : — Anka biak ausiko dizkat gure mutillari.»

«¡Ba! Eskua moztuta ere aseriak aseri gelditzen dira; ankaezurrak ausita ere otsoak beti otso.»

«Lagun gaste biak, geroago ta okerrago, lotsagabeago, ausarkiago, arpegi eman zioten gurasoai, jarki zitzaizkoen erriko agintariai, mallaka mallaka berealako baten jetši ziran gizon gaizkiñen zelai galduraño, la norbait zematú zutela edo etzutela, gizonen bati diru-eske bidera erten

ziotela edo etziotela, sartu zituzten beintzat gaistotegian luzarorako.»

— Orra, orra ibillbide tšarraren azkena.

«Etzan orretan amaitu. Noiz edo noiz urratu zitzaizten lokarriak, eta emen agertu zitzaizkigun berriro, izen gaistoaren jabe, iñoiz baño beltzago, itzalago, bildurgarriago. Etzituan iñork begi onez ikusten : gizonak osta osta egin oizioten agur, ume ta emakumeak Ašeri ta Otsokoren izenarekin bakarrik izutzen ziran. Naikoa zan «Otsoko dator» esatea umerik negartiena bereala išiltzeko.»

«Bazegoan zergatik bildurtu.»

«Auntza larrera bezela lengo bidera jo zuten obendun adiskide biak. Bai ba: ondo jan bear, asko edan nai, etšekoarekiñ eziñ ase, lanerako gogo ta usterik ez, eleizatik urruti, zeta gaistoak okerrera deiezka, gautšori biurturik, lapurretatik sortzen zuten alzan guztia. Andiak esaten ziran: gaberdian, onelako tokitan, bata besteari tšistuka zebiltzala; arabar mandazañari, makilka zuzitu ta gero, onenbeste diru kendu ziotela; Bizkaiko baserri baten arrigarrizko eriotza egin zutela, ta eztakit beste orrelako zenbat albiste. Danak etziran noski egiak izango, baño neronek ikusi nuan egiazko jazoera negargarri bat. Esaten ere ikaratu egin bear da. Otsokok, jai arratsalde batean, ardaigelarako tšanponik eman nai etziola ta beste gabe, jaizkorarekiñ zatitu zion burua bere aita zar gizagaisoari!»

— ¡Jesus!

— «Bai, José Ramonek ere badaki. Neuk nere eskutik eraman nuan gero urkamendira Otsokoren eriotza ikusi zezan, oben-bidearen gorrotorako.»

José Ramonek. — Oroitzen naiz; begien aurrera datorkit gizon arren arpegi zurbill, makur ta ezaiña; gogoan daukat nola esan zigun barkatzeko bere gaistakeria Jaungoikoaren izenean, Jaungoikoak ere barkatu zezaien. Itz neurtuetan ipiñi zuten Otsokoren bizitza, ta ortše ziran nunbaiten euskerazko *bertso berriak*.

Manueltsšok. — Nik uste nuan gizatšar guztiak urrutielakoak zirala.

Aitonak. — Etzenduan ondo uste.

Josek. — ¿Oraiñ bai alda emen era orretako gizonik?

Aitonak. — «Sustrai tšarrak edonun ta edonoiz eman dezake kimu berria, ta gizonak dauden leku danetan oidira gaistakerirako sustraiak. Eztet nai egiaren argitasuna estali: oraiñ ere azaltzen da gure artean otsokotarren bat edo beste; baña, esan dezagun gure biotzaren poztasunerako, ez urietan bezela maiz ta ugari, baizik noizean beiñ, urri, bakan, iñoiz edo berriz. Ezin da gure lurrean orrelako laudara ta piztirik ugaldtu. Gurutzearen itzalak galtzen ditu emen orrelako landara ta piztiak, gurutzearen itzalak eta guk geure izen onari diogun begiruneak.

Bai, goialdeko basurdeak baño geiagotan agertzen dira baserrietara urietako zakur amorratuak, baño euskaldun gurasoak ajolarik ezpaluteke edo euskal mendietan gurutzerik ezpaltiz, laster ugalduko litzatezke zakur, otso ta basurde amorratuak Euskalerrriau ta baserrietan bertan. Arretaz bizi bear, beti arretaz.»

Manueltsok. — Ta ¿zer egin zuan Ašerik, aitona?

— «Ašeri, oso tšaldandua, moteldua, gasterik auldua, šarpaz jantzia, zetakaz betea, zorritz erdi-jana, aterik ate ibilli zan errukarri, zorro zar bat bizkarrean zuala, gizadi guztien Hiraiñtasunak iruntziaz, ta beartsuen gaišotegi batean illtzan, inpernu bizia lurrean igarota gero.»

Manueltsok. — ¿Inpernu? Gaur goizean, Mošolok, ikastetbera bidean, inpernurik eztagola esan dit.

Aitonak. — «¿Zer diok, motell! ¡Aitaren, Semearen...! ¿Eztet nik esaten otsokotarrak badirala oraindik? Ara or bat. Mošolo otsokotarra dek, Mañuel, uriko zakur amorraturen batek kutsatu du, bere aitaren ardan-gelan noski. Umearen sentzuna, etšean entzuna. Jakinzak, illobatšo: lagun orrek esan duanetik Otsokok egiñ zuana egitera bide gutši ziok, eta naigo nitek, i Otsokoren bizitzan ikustea baño, illoi batean luze luze ikustea».

Amak. — ¡Bai orige, bai milla aldiz!

Aitonak. — «Eztek Mošolo ire erakuslea».

Manueltsok. — Ez, jauna, Mošolo tšit atzerea da. *Dotriñan* ere bera dabill azkenengo.

Aitonak. — «Siñistzen diat. Eztik arrek gauza onik erakutziko. Bakoi-tzak dakiana erakusten du, ta gaistoak gaistakeria. Ez adi, bada, Mošolorekiñ egundaño ibilli. Ire lagunik andieua Joše izango dek eta erakusleak geu, etšekoak, eta erriko apaiz jaunak, gurutzetarrak. Illobatšo, Joše, nere semeak: bizi zaitezte baserrian, toki oberik eztagota; maita zazute mendia, maitagarria data; baño mendian bertan piztirik billatzen badezute, alde Jaungoikoaren izenean piztietatik gurutze ondora.»

Orrela astertzen zituan Joanesek bere gizalandararak, orrela eman oizien buru ta biotzerako bear zuten janaria, orrela bizi zan, erbesteko semearen oroimenak ikutzen etzionean, atsegintsu ta gozoro, bizitza onak ematen duan animako lasaitasunarekiñ.

Ala ere Joanesek eta bere emasteak bazuten beren buruan beste zerbaiten utsunea. Gauza andia etzan. Ara: Zabaletan beste aurtšo bat ez izatea, alaba? neskatša. Bi amak kendu ezkerro, Zabaletako guztiak gizonezkoak ziran, prakadunak. Ana Josepak zionez, amaika praka bear zan etše artan, ¡Jesus Maria ta Jose! Batean sasiak, oteak edo elor-rantzak eldu ziotela, bestean zugaitz adarrean katigatu zirala, ia

egunero zekarden gizonak urraturen bat etšera, ta mutikoak berriz tšitean-potean (1) bear zituzten praka berriak. Manueltšok besteak baño geiago. Larruzkoak ere etziran naikoa ume arrentzat. Beti zebillen orbel, lasto edo garotan tšilipurdika, beti sasi tartean masusta billa, beti tšori kabitan inguruko zugaitzetara igonda. Ura mutil biurria, ura basakerra, ura katardea. ¡Utikan mutillak! Aze izatekoak, ainbeste lan gurasoai eragiñ ta gero naizuten lekura igez egiteko. Beste gauza bat ziran neskatšak, esanekoak, zuzenak, tšotillak, paketsuak. ¡Ai ene!, ongi etorriko zitekean bat Zabaletan emakume bien laguntasunerako, etšea jasotzeko, amonaren ondorengotzat. Ori zan senar-emaste zar bien aspaldiko ames, gogo ta itšaropena. Emango alzioten Jaungoikoak.

Eman zioten. Egun batean Pedro Anton morroia berri on batekiñ joan zitzaion Joanesi mendira: etšean aurra jaio zitzaien ita neskatšazan!

Gure artzaia Aloñatik jetši zanean, españetan zekarren barruko alaitasunaren pitsa, parrea.

Parrez erten zion emasteak ere ate ondora

— Badegu ba-esan zion senarrari.

— Jaungoikoari eskerrak. ¿Eta nolakoa da?

— Zuri, eder, galanta: bere aita berbera dirudi.

— ¿Orandik? Zuek emakumeok bereala artzen diozute umeai norbaiten itšura.

— Alašen da bata. Zeuk ikusiko dezu laster.

José Ramonen ta gure aurraren sudur ta kopeta berdiñ berdiñak dira.

— ¿Ta begiak?

— Begiak zeurien antzekoak.

— ¿Parre egingo aldet?

— Egiñzazu nai baldiñ badezu. Len ere etzenduan urruti. ¿Zer uste dezu? ¿Eztizutala ikusi arpegian ta biotzean?

— ¿Biotzean ere bai, emakumea?

— Baita. Oraiñ ere badakit nik zuri zer gogoralzen zaitzun: aurtšoa geuk biok artu bear gendukela besoetan.

— Baña nik ezer esan ezpadizut.

— Baña nik igarri. Askotan izan naiz ni zure gogoen igarle. ¡Gaitz ere badata!

Aiton-amandre biak jetši ziran Oñatiko eleiza nagusira aurtšoarean

(1) Tsitean-potean. Gastelarren *á cada instante* bezela.

aitabitši (1) bezela. ¡Ta nola gero jetši! Ana Josepa bizi bizi, tšit orraztua, soñekorik onenarekiñ, buruko estalkiaren tšiztanak iñoiz baño tenteago zituala ta aspaldian gordeta iduki zuan zortzi egiko oial andi loretua (2) lepotik bera egokiro ipiñita; Joanes ederki bizarra kendurik, eskontzarako egin zitzaion jantziarekiñ, ia oñetarañoko *kapa* lodi luze tolestua sorbalda gañean jasoaz ta eun bigunezko alkondara zuri garbia paparrean agiri zitzaiola. Biak zijoazen edertuta, gastetuta, alaituta, lekaio bana egiteko gogoetan; biak usai gozodun: gizonak eriñotz (3) usaia zeraman, andreak *alkanfor* usaia. Bazituen lagunak: auzoko emakume gaste apaiñ bat, aita José Ramon ta seme Manueltšo, aur, eliz-kan-dela ta apaiz-opillarekiñ.

Bidean, Manueltšok begi onez begiratzen zion opill gozoari. Bazekian eleizan eskeñi bakarrik, apaizari erakutzi, eutsi ta tati egiñ ta etšera biurtzen zala opilla ta ezin aspertu zan beretzat zenbat emango zioten galdezka. Bakarrik joan balitz ikuturen bat ere egiñgo zion biatzakiñ edo mingañarekiñ, nolakoa zegoan jakiteko.

Aiton-amandreak, noizean beñ aurrari begiratuta.

— ¿Lotan aldijoa? — zioten — ¡Gaišoa! Eztedilla otzitu gero.

— Baizera otzitu — erantzuten zien andre gasteak — dagoan beroarekiñ, Uztaillaren 22-an

Erri-sarreratik jastetšeraño (4) oñatiar guztiak, andrazko ta gizaseme, gure baserritarrai zerbait esan bearra bazeukaten.

— Ongi etorri, José Ramon, ¿landare *berriša aldozue*?

— Kaišo, Joanes, ori gizon gordiña zagoz.

— Apaña zatoz, andre Ana Josepa.

— ¿Mutilla alda? ¿Neskatillia? Zer izen ipiñi biar *šau*e?

Eguneko donearen izena ipiñi boten: Maria Magdalena.

Bataiokoak eleizatik irten zutenean, uriko ume soster guztiak, umeak etziran batzuekiñ nastatuta, eleizaren aurreko enparantzan idoro zituzten ¡bolo! ¡bolua! (5) ¡bolua! ¡je! ¡je! deadarka.

— Au ezta orregatik oitura ona, — esan zuan Ana Josepak — ¿Zerdalata bota bear ditugu emen geure diruak?

(1) Aitabitši, aita ponteko, aitabesuetako. — Padrino.

(2) Zortzi egiko oiala — Zortzi *puntako mantoia*.

(3) *Erramu*.

(4) Baserritarak, urira datozenean, onetakoak aldatzeko edo zerbait artzeko auke-ratuta daukaten etšeari esaten zaio *jastetšea*.

(5) *Bolo, bolua*. Onela deitzen diote euskaluri batzuetan bataioari. Agirian dago itz ori nondik datorren: ¿*Vis baptizari*? ¿nai aldezu bataiatua izan? — galdetzen du apai-zak — eta *Volo*, naidet, erantzuten zaio; ta erantzuera ortatik dator gaurko *bolo, bolua*.

Eta senarrak, eskukada bat tšanpon jaurtigiaz:

— Zeuk esan dezu, ona edo tšarra, oitura dalako. Nik ona deritzot.

Berealaše isilldu ziran umeteri ta gañerakoen oiua. Aitonaren jaurtigi ziñua susmatzarekiñ bakarrik, gizataldeko guztiak, artega, igikor ta irritsu, zabundu zituzten buru ta besoak, ireki ta ernaitu zituzten beren begiak alzuten añan, eta tšanpon gorri-beltz leunak izpi-une baten egaka bezela ikusita gero, auzpeztu ziran dirua erori zan tokira, denak batera, denak pilloan, burrukarik gogor, zoli, zital, ausarditsuena egiteko ustietan.

Baita egin ere. Lauoñean edo etzinda, bultzaka edo atzaparka, musua-rekiñ lurra joaz edo azpikoari ler eraginda, ezeren armiñ ta iñoren ardura gabe, azkar egiñ zituzten ango tšanpon bitzeak.

Ta aurrera berriz ere bataiokoen atzetik ¡je! ¡je! ¡bolo! ¡bolua! deiezka.

Baño ez guztiak. An gelditu ziran autsez loituta, miñez ta negarrez, tšiki, mengel, indarge ta makalak. Batari tšapela galdu zitzaion, besteari ganen urratu, norbaiti biatza ostikopean zapaldu zioten.

— Zeñek egin *dotzu*, maite-galdetzen zion arri, eziñ ibilli zan atsotšo batek, baster guztiak begiratuaz, zerbait alperrik galdu etzediñ.

— Mošolok egiñ *šao*, — erantzun zuan urratudunak — aretšek, lapurak alakoak.

— Išo, ezta olakorik esaten da.

— Bai, andrea, egia data: neuri *ostudost* eskuan neukan dirua.

Oidan bezela andi ta indartsuenak atera ziran nagusi lenengo tšanpon eralgitzean, ta aiek zijoazen Joanese jarraika ¡je! ¡bolua! ¡je! aspertu gabe oiuka.

Joanese, emastearen esanei entzungor egiñaz, mutikoen atarrapuzka ta iskanbilla ikustegatik, edo barruak eskatzen ziolako, beti parrez, atzera ta aurrera, ezker eskui botatzen zizkaten tšanponak.

— Gizona, — zion Ana Josepak beti ere — naikoa dezula. Tšantšetako gauzea da. Orrenbeste diru estu iñork egundaño Oñatiko kale arian bota; ezta jauregiko zaldunak berak ere, emalea da baña.

Mutiko-neskatoak, tšanpon bitzea bukatu ondorean, beingo baten zabaldu ziran pelotalekura edo gozotegietara, ta gure Zabaletakoak, jastetšean sartu gabe, igo zuten tapa tapa beren baserri paketsura.

Baserri artan, egun orretatik aurrera, beste bizitza bat asi zan, obeagoa, bigunagoa, alaiagoa; len baño askozaz errezagoa zan etšeko gutien parre ta jolasa. Erdi umetu ziran danak, eta noiz nai zeuden prest umekeriak esateko ta umekeriak egiteko.

Jetši zuten seaska ganbaratik sukaldera, ta seaska ondoan makurturik,

lanera baño len edo lanetik zetozenean, arpegirik gozoenarekiñ, soñurik samurrenarekiñ, beti ari zitzaizkon aurrari Zabaletako gizonak:

— Ekatzu patšobat, pošpoliñ, ekatzu patšobat, arrosatšoa. ¿Noiz ikasi bear dezu pa ematen? ¡Pa! aitatšori. ¡Pa! Pedro Antoni. ¡Pa! aito-nari, maite maite zaituta. ¡Pa! onelašen. ¿Noiz ikasi bear dezu baño zeuk, noiz?

— Kendu zaitezte ortikan, — esaten zien amonak — umetšoa musuka jan bear dezueta. Ara, arpegi guzia gorri gorri jarri diozute zuen bizar-tzarrokiñ. Ta negarrik ere ez berak. ¡Aingerutšoa! ¡aur zoragarria! ¡gure illargia! ¡Bai, illargia zera zu, illargi bete argitsua! ¡Nik erosiko dizut zuri jostallu ederra azokan, nik, bai, zuri, ederroirri!

— Baño batez ere Malentšoren amak, Kataliñ apal, belatz lotsatiak, etsean bakarrik gelditzen zanean bere aurrari egiten zizkon jolasak eta esaten zizkon tšera palaguak etzuten beñere azken ta neurrik. Sarri, bere magalean zeukala, begira begira egoten zitzaion, zertan zegoan ere astuta; anitez, beste aurtšoen eriotza gogoratzean, estutzen zuan bere bular gañean sendoki; askotan, lo eragin nai zionean, euskaldun ama guztiak oiduten erreztasunarekiñ, eresitzen zizkon išill išill, eztitsu, eztitsu, bere biotza españetan zuala, onelako itz neurtu samur batzuk:

Seaska zarrak aur berria du
Zeruetatik jetšia,
Aingerutšoa ekarri dute
Ezur t'aragiz jantzia.

Jaunak emandit neretzat eta
Nerea det nik Madalen.
¡Maite kutuna, ezaidazala
Jaun zerukoak berriz ken!

Goi urdiñean izarrik aña
Daude zeruan aingeru,
Zabaletako baserritšoa
Bat edo bat bear degu.

Nere laztana, nere bizitza,
Nere erraien zatia
Ara zeñ bigun jarri dizutan
Seaskatšoa kabia.

Seaskatšoa nai ezpadezu,
Zuretzako det altsoa;
Egiñ ementše lo ederrean
Zerutar ames gozoa.

Manueltšoa, umea izan nonbait, ondamuak biotzean ikututa, ezpaz bete egon oizan gizagaigoa aurrari esaten ta egiten zizkioten gauzak entzun ta ikustean. ¿Nola ez? Bera zan lenago ederra, bera mutill argia,

bera etšeko maitea, ta oraiñ bestearantzat ziran goramen ta ipui guztiak. Esagutzen zion amak semeari barruko illuntasuna, ta zerbait gozatzeagatik eta aurraganako maitetasuna itsatsi naian, onela deitu oizion:

Ator ia, Manueltső, ator ia laztanori. Goiko kutšan daukat nik iretzat gordeta udare andi andi bat, iretzat bakarrik dana. Asko asi aiz ta ezingo aut altsoan euki, baña bai biotzean, bai, nere semea. Altsoan aurrak idukitzen dira, tšiki tšikiak, Malentšő bezela oñez ibilli ezin diranak. ¿Ikusten dek nolako polita dan gure Malentšő? Nailuteke auzoan onelako bat, baño eztago iñun onelakorik. Geurea da, geure geurea. *Tšalopiñtšalo* esaiok; tira, eskutšoa artuta, orrelaše.

Beñ baño geiagotan, Manueltső amaren ondoan belauniko jarririk eta beste Zabaletako guztiak zutik edo erdi okertuta, Joanes aurrean zala, erestu oizuten, denak batera tšaloak joaz, antziñetako aur eresia:

Tšalopiñ tšalo
Tšalopiñ tšalo
Katutšoa mizpira
Gañean dago;
Badago bego,
Badago bego,
Zapatatšő berrien
Begira dago.

Ana Josepak ušatu oizituan deadarka, bera tarteko etzanean:

— ¿Tšoratu alzerate, kristauak? ¿Ezaldaukagu basterretan beste lanik?

Baña umetšoaeren musu borobill polita ikusi orduko, amona bera joaten zitzaion aurrari atsegiñezko arpegiarekiñ losinga:

— Izan ere etšeko danak tšoratzeko naikoa zera zu ¡erregintšő! ¡elurgillo! ¡gaztanbera! ¡usakume! ¡lili zuri! ¡Ez, Urbiako zelaietan ezta zu bezelako lilirik sortu, ezta sortuko ere! ¡Zu zera lore guztien lorea, zu zera apainduri guztien apainduria! ¡Nik ekarriko dizut, bai, amonatšok ekarriko dizu jostallu eder ederra, zeu bezelako jostallurik iñon eztago baña!

DOMINGO DE AGUIRRE.

(*Iarraituko da*).

G A R O A

(JARRAIPENA)

V

AZOKA TA DEMA

Azoka ta dema zalea da euskaldun basetsetarra. Etengabeko lanean egongo da iru edo lau aste osoan azokaren pozarekiñ, baña etzaiozute azokaren itšaropenik kendu, bada orduan egoak moztutako tšoria bezela galdituko zaitzute, jangar ta nakar, abaildua ta ezertarako eza.

Azoka da, menditarrentzat, ez bakarrik salerosketako garaia, baita ere albisteak jakiteko era ederra, lagun arterako beta egokia, jan eda nerako epe gozoa, atsedeen ordurik onen onena.

Gauza oiek guztiak bear ditu gizonak noizean beiñ, ta gure baserri-tarrak iñork baño geiago noski.

Ezta padartzarako (1) jaio, bakartasunean bizi bada ere. Paduak (2) eztu izutzen, baño gogait eragiten dio. Mendan dauka kabi maitea, baño be aldietan biotzak eskatzen dion jolas deigarria. Atzeka, lotua, itz gutšikoa dirudi ezesañun ta andikien aurrean, baño iztuna, edegia, ausarta da bere ideko adiskidien ondoan.

Esan dezatela Tolosa, Billaranka, Billarreal, Zumarraga, Mondragoi, Bergara, Elgoibar ta Azpeitikoak, bada erri oietan izaten dira batez ere Gipuzkoako azoka ta demarik izentsuenak, eta bertan agertzen da gure mendi-gizona bera dan bezela, batere estalki gabe, anima guztia garbiro ikusten zaiola.

(1) Padartza- *Eremitazgo*.

(2) Padua- *Desierto*.

Nai ta naiezkoak dira Euskalerriko azokak eta ongarriak gañera uri ta etšadi askorentzat, baño ¿ta demak? Ez ongarri, ez nai ta naiezko, baserritarren gogokoak izanarren.

Bai gogokoak, bai oriše. Eztago dema bezelako akullurik nekazaririk tšepel, nagi ta geldoena dendatzeko. Naiz dala aberien ari topeka, ollar borroka edo idi dema, naiz dala gizasemien zama jasotze, lasterketa edo aizkora jolasa, oso aurretiaz jakiñ oidute noiz, nondik, nortara edo non, zeintzuk eta zergatik izango duten demaren bat; biltzen dira gero sagar-dotegi edo ardangeletan albiste berriak entzun ta esatera; jartzen dira orkoaren edo emengoaren alde, aide, auzo edo esagunak diralako bakarrik edo apostularien indar, mendu ta almenak obeto dakizkitelako; jasotzen du batak bere gizon autua Ernio baño gorago ta jetšitzen du besteak itšasoko ondarretaraño; asten dira mingarizko itzak alkarri esaten; berotzen dira ezta-baida zitalean irri ta ziri dabiltzala; suak artzen ditu geiegizko jardun garratz amaigabeen; jokutzen dituzte bero beroan aldean dituzten tšanpon guztiak; ipintzen dituzte urlia edo zendiaren eskuetan dema egiñ arteraiño, ta ainbeste bidar gogoratu zaieten tšango aldia datorrenean, apostu jakiñ orretako egun andi alaia zabaltzen danean, goiztšoago jaiki, etšeko lanak zerbait egiñ, igandietako jantziak soñean jarri, aldiran diru apurrak sakelean sartu emakumien išilik, eta badijoaz onekako edo alako errira gasteak eta zarkoteak, erkiñak eta kankalluak, jolas-naikoak eta jokalariaik, burutsuak eta buru gabeak, alderdi bateko ta besteko gaitasunak neurtzen dakizkitenak eta biotzak dion aldera itšu itšuan daudenak, bide zabaletan aurrera, bide ziorretan barruna, mendian gora, basotik bera, zelai erditik zear, soro ertzetik aldemenka, amilla mengelak sorbaldan dituztela, makillatšoak eskuetan daramazkitela, biotzaren leiaz osoro beterik, barruko azkortasuna ezin gorderik, arro, artega, esale ta ameslari, zezenetara baño erre-zago, eztaietara baño gogotsuago, umeak gozotegira baño pozago, abere ospatsuen indarra edo gizon trebien adorea zelai edo enparantzaren erdian ikusteko asmoetan.

Done Tomas egun batean Mondragoira joan bearra izan nuan. Azoka eguna zan ta egunik audienetakoa. ¡Zazpi milla aingeru! Bazan uri artako kale arietan itzotsa, zaratea, iškanbilla ta nastea galanki. Egurrez tontorturako gurdiak, errenkاداتik ertenda, urrengoai ibillera galera-razitzen; atzetik zetozen itzaiak, mendian bezela oi u egiñaz, beren uztarrientzat biderik eziñ edekita; jolasbilla edo apostura bakarrik joan ziran gizonak, ardangeletako ateaurrean, betiko leloari utzi gabe, alkarri ardoa eskeiñtzen; artu-emanera zijoazen emakumeak, beso ta buru otarraz beterik, zerbait galdu etzezen, alderdi guztietara begiraka ernai; leio burnietan lotutako beiak ausnarrean, kalearen erdia beren-

tzat bear zutela; idizko edo biantša gaste izuliak, atzeraka ta alboraka zalaparta gogorrean, enparantzaruntz iñola ere joan nai ezik; patšadako asto zamatuak, nunbaitetik sartu bearrean, aldementako guztiai bul-tzaka; tšerrikume pizkor urduriak, beren taldetatik arrapaladan iges eginda, gizatar-tean edo aberien anketan usaia, nik eztakit zenbat tresna, ele, gizadi ta lazka ikusi nituan enparantzarako bidean. Edonun zegoan traba, ezia ta eragozkelt; non-nai adarkada edo ostikada baten arriskua; baster guztietatik entzuten zan oo ta aida, arre ta iso, jeup eta kaišio, alajaña ta arraiopola, aspaldikoa ta lagun zarra, tšintšarria, kurrinka, orroa, marrua, arrana ta arrantza.

Lan andiak izan nituan enparantza igarotzen.

Antšen zegoan azoka. Bertan zeuden salgai baserritarrak ekarritako edo baserrietan geienbat bear izaten diran gauzak. Alderdi batean, arto ta gari, baba beltz, zuri ta gorri, intšaur ta gaztañak zorroetan; udare, sagar, asi, landare, urdai, urdaiazpiko, lukainka, gaztai, arrauts, ollo, ollar iraindu (1), ollanda ta ollazkoak otarretan edo lurean zabal zabalik; oial, tšapel, zapata, galtzerdi, mantar, soka, abarka larru, kopetako, paela, tupiñ, pertza, lai, sega, itari, atšur ta aizkorak mai gañetan, edo agatšoetan esekita.

Emakume saltzalle la erosleak, jarrita edo zutik, ari ziran ekiñean beren gauzak gora jasotzen edo bera bota naian, era ta gogoa zetorkioten bezela.

— ¿Zer? Eztakitala nik gaztaña zer dan uste aldezu? Au ezta bizkai gaztaña, au amalatz erdi ustela da.

— ¡Jas! Ori-re esan. Gaztaña zindoagorik...

— ¿Eta au zindoa alda?

— Bat edo bestek ez-tu ezer esan nai, emakumea. Bai, kendu zaiozu azala, ikusi zaiozu mintza. Gurean eztago amalatzik, gurean bizkai gaztaña, ibarbeltza la tšapardoa baño besterik ezta.

— Zerori zera zu naikoa tšapardo. Tira, danak eramatera ¿zenbatego emango dirazu?

.....

— Ara erege sagar ederrak.

— Burdintšak nai nituzke, gaišoentzakoak,

— Burdintšarik eztaukat, baño bai urtebiak, kanpandojak, altšondoak... Danak dira onak, naiz erreta naiz gordiñik jateko. Artu itzatzu kanpandojak.

— ¡Bai kaskarrak!

(1) Ollar iraindu — *Capón*.

— ¿Kaskarrak, ukabilla beste badirata?

— Ukabilla nolakoa dan.

— Beti andia, euskaldunarena bada. Atšurrak eta laiak zabaltzen ditu eskuak galanki. ¿Zenbat ipiñiko dizkitzut?

.....

— ¿Ollazkorik bear aldezu, andrea?

— Ez, *kapoi* batzuen billa nabill.

— Ikusi zaizkidatzu auek, artu zaizkidatzu eskuetan; badira amalau libra gutšienez.

— ¿Ze amalau libra gero, ezurra ta azala besterik eztauketa?

— ¿Nai dezu amabi baietz?

— ¿Nai dezu ezetz?

— Pillumena, ekatzu pišu ori.

.....

Emakume saltzalleakin baiera jarrita ikusi nuan Zabaletako Ana Josepa, illuntšo, aserre antzean, ia iñori itzik egiñ nai ezta, arrautsa-ollazko batzuek saldu naian. ¿Zer ote zuan aiñ muker egoteko? Gerošego jakingo degu.

Beste alderdi batean agiri ziran tšerri ta abelgorri talde andiak. Bazeukaten gizonak naikoa zer ikusi. Urdama (1) nagi narrasak, ume pilla guri politak, aketz gaste gogor sendoak, zezenko eder bizi mamin tsuak, uriuš egoki garbi tšukunak, esne-bei gizen ta bikañak... danetik zegoan elea ugari, oso ugari baña.

Entzutekoak ziran baserritarren galdeak, abere jabien erantzuerak eta guztien gogozko goramenak.

Tšal baten ondoan:

— Biantša polita dezu, adiskidea.

— Bai, ama ere eztu onek edonolakoa.

— ¿Zenbat erralde bezela izango da?

— Ogetamaseitik berrogeira.

— ¿Orrenbeste?... ¿Noiz jaio zan?

— Biar izango ditu amairu illabete.

(Alderdi guztietak begiratuaz.)

— Itšurazkoa da. Eztu aitzekiarik...

(Egon egon egin da).

— ¿Saltzeko aldezu?

— Uste orretan ekarri det. Etšean beste zazpi bei badauzkaguta...

— ¿Zenbatean?

(1) Urdama, tšerrama — *Cerda con crias*.

— Garestitšo. Jatorri onekoa nola baidan... Orainñsere unen amak sei pitšarro esne emango ditu, umea eginzuala bi illabete bada baña.

— ¿Zenbat eskatzen dezu ba tšalagalik?

— Iru ontzako ta erdi eskatu bearko.

— ¡Gizona! Zillarrezkoa balitz ere...

— Ezta zillarrezkoa, baño bai aragiz ondo betea. Aragiak berak ere. eraldeko ogetamarrean, ia orrenbeste jotzen du. Begiratu zaiozu nolako atzealdeak dauzkan.

— Ez, ezta neretzako egiten dana; merkešeagoa bear det. Billatuko aldegu, aukera badagota.

— Gaitz izango dezu ba ona te merkea billatzen...

Idi erraldoi biren aldemenean:

— Auetšek dira Tolosako dema irabazi zutenak.

— ¡Mutillak! Egundaño ez tet onelako idirik ikusi.

— Bai, gure bei koškorrak baño baba geiago jan dute idi auek.

— Baita indarrare alašen dute. Lau iltze ta erdi egiñ zituzten ordu betean berrogetamar kintaleko arriarekiñ.

— ¿Zenbat akullu ziran?

— Iru, onenetakoak.

— Asko esan nai du orrek.

— Bai, baña onak ziran Elgoibarkoak ere, aiek obeak idiak baño. Idietan zegoan alde guztia. Onelako idirik etziok lau *probintzietan*.

— ¿Zetara ekarri ote dituzte?

— Erakustera. Bizkaitarren batzuk zaletu omen dirala.

— Dirua bearko da ba. Neuk erosi albanitu... Pozik emango nituzke amar bat ontzako. Adiskidea, ¿zenbat eskatzen dezu idiakgatik?

— Emezortzi ontzako.

— Lekutan zioz.

Esne bei on baten inguruan:

— ¡Arranoetan! ¡Eztauka errapea makala! Au ezta orratik gure lurretako enda.

— Ez, olandatarra da.

— Esagun du ille ta adarretan ere.

— ¿Otzana?

— Eztago arkume otzanagorik.

— ¿Esnetsua?

— Bai, bai. Onek esnea iturriak ura bezela ematen du. Jokatuko nioke edozeñi ez tala gaur Mondragoin onek aña esne ematen duan beirik sartu.

— ¿Zenbat pitšarro?

— Amar baietzean emango nuke.

— Aita San Antoniok bedeinka dezalata, ederra beia.

— ¡Izugarri!

Orrelako izketak zeuzkaten abelgorri tartean zebiltzan, baserritarrak. Jo batera ta jo bestera, elerik egokienean ondoan gelditzen ziran geienbat gizon pillatsoak, beren iritziak esaten ta auzokoan aberastasuna ikusten. ¡Ta nolako alaitasun ta arretarekin ikusi! Ele aurean jarri, ankak jaso erazi, kopetan atz egiñ, atzetik begiratu, lepoan ikutu, mokorrean igortzi, bizkarretik paparrera neurtu, aurtsoak oidiran gisara itz gozoa-kiñ palagatu, musu eman ez beste guztiak egiten zizkaten. Askotan esan oidegu, ta egiaz, gure baserritarrak ukulluko beiarri tšit samur begiratzten diola; baño ezta batere miraritzeko gauza: beia da, nekazarietzat, lanerako lagun indartsua, osasungarrizko janaria ematen dien aberea, etše askotako ondasunik andiena. Ia non dagoan norbere ondasunari maitero begiratzten eztion gizon bat.

Asko ziran egun artan Mondragoira inguratutako azoka zaleak, baño dema zaleak askozaz geiago. ¿Demaren bat altzan? Bai ba, aspaldikorik andiena. Zabaletako Iñazio Marik eta Abadiñoako José Domingok egin bear zuten aizkora joko. Biak ziran trebeak, iaioak, izen andiko aizkolariak; biak iduki zituzten illabete ta geiagoan jaten ta edaten, arrautsaz ta aragiz asetzen, išillikako indar neurtzeak egiten, ta egun orretan agertu bear zan bietatik zeñ zan nagusi.

Ori zan ba euskal gizaldien billaldirako Mondragoitarrak erabilli zuten kakoa, orrek erakarri zituan uri artara alderdi guztietako baserritarrak: Bizkai aldetik Durango, Iurreta, Garai, Berriz, Zaldibar, Abadiño, Izurza, Mañari, Azpe, Arrazola ta Elorriokoak; eta Gipuzkoatik inguruetako zalpurdietan eraman al izan zituen guztiak eta ordu batzuetan oñez ibiltieko almena zuten gizon danak.

Baster guztietara begira nebillela ta iñor esagunik ikusteko usterik gutšien neukauean,

— ¡Non zabiltz, mutill? — esan ziran norbaitek, bizkarreko bat emanaz.

— ¡Patšiko!

— Berbera.

Nere umetako lagun bat zan Patšiko au, erri tšiki bateko sendakiña, baño erri andietakoak baizen argia; berritšu samarra, baño bene bentan jakintsua; edozeñen gaistakeriak agertzen zituana, baño bakoitzari berea ematen oso zintzoa; euskalerritar itšutua, baño iñorentzat gorroto gabea; zerbait lotsagaldukoa, baño tšit egizale purrukatua; ningañ zoli garratzduna, baño biotz bigunaren jabe ona; beti erriertan jardun bear zuana, baño jolastzallerik andienetakoa; itšuretan norbaitzuen etsaia,

baño egietan askoren maitalea; gizon bero, bizi, ospindua, baño adis-kide leial ziur ziurra.

— Zorionean zatorzkit-esan nion.

— Zoritšarrean arkitzen zaitut-erantzun ziran.

— Nekeren bat aldezu?

— Zuri erakutzi bearra. Ezta neke tšikia, baño lagunagatik itzaspertu bat egin bearako.

— ¿Aspertu altzera beñere izketan?

— Zurekiñ ez. Ni baño itz jario audiagoakiñ eziñ izaten det nai aña egiñ.

Ta neri ezer geiago esateko astirik eman nai ezta, berak galdetu, berak erantzun, ta eser sakondu gabe gogora zetorzkiön autu guztiak lardazkatuaz, asi zan nere gizona:

« Utzi zadazu pakean itz zaparrada samiñen bat entzutea nai ezpadezu. Gaur Gipuzkoa guztia ementšen da, batari ta besteari ongietorria ematen nabill, eztet zurekiñ egoteko asti andirik izango, ta entzun zadazu piskatšo batean. Onean nago, ta gozoro gozoro itz egingo dizut. »

Zuk eztezu emen iñor esagutuko, itšas aldekoa zerata; baña nik bai, nik esagutzen ditut batzuek. Begira: lurrean dauden zuaitz-gerriak ikusten, dagoan baserritar ura Beizamakoa da, iñork uste duan baño gizon maltzurragoa. Zerbait erabilliko du buruan, gaur dirurik ez galtzeko edo biar edo etzi beste aposturen bat asmatzeko. Esaten dutenez, Nekazaritzatik baño geiago irabasten du jokotik. Ezta gaizki, betikoa bada irabaztea... Beste buru zuridun agure ori, Zaldibiko artzaia. Orrek eztu tšanpon askorik egingo iñoren alde. Artillezko jaka dauka berak soñean. Eztira ikusten asko asko gure egunetan era orretako jakak. Lenago bai, oroituko zera zu ere, lenago gure baserritar geientsuak beren etšietan egiten zituzten etšekoentzat bear ziranak, lodiak, sendoak, iraupen andikoak. Gero berriz eztakit nondik agertu zitzaizkigun ille urdiñezkoak, oso apañak, idun-mauketan lerro gorriak eta paparrean bera *borlatšoak* zituztela, ta oiek izan dira, urtietan, emengo mendi gizonen jakarik politenak. Badira oraiñdik orrelako batzuek, bizkaitarren soñean, batez ere. Ara orrako gizon kaikuak nolakoa daukan. ¿Zeiñ da bera? ¡A! Bai, Apatamonasterioko etšejauna. ¡Gizagaišoa! Irabazteko ustetan elorriko itzan baña emen utzi bearako dituk zizko berdean ekarritako urre zarrak. Etziok Bizkaian Zabaletakoari eramango dionik. *Nequaquan*. Apostutšo bat egin bear diot neuk ere etšejaun orri, ia gaurko aña irabazten detan... Emen gure esker aldean daukagun mozkote gorri onek Eibarkoak izan bear du. Azoka guztietan izatenda, ta iñork eztu ezer saltzen edo erosten egundaño ikusi. Baño eukiko du egiñkisunen bat. Tutean oso azkarra omen da... Eskui aldean dauzkagu

beste gizontšo bi, bata eztakit nungo errotaria, bestea badakit nungo arakiña, sasi jakintsuak, malmutzak, *bertsolariak*, bestien lepotik galanki edaten dakitenak. Gaur ere sartuko dute urdallean pitšar bana gutšienez, ta goizaldea etorriko da oiek etšera orduko, buruak urdiñak dauzkate baña. »

« Aizazu: beste ulerkera batean bai urdintasuna ugari dagoala ementše. Tšapela urdiña, amilla urdiña, praka urdiña, pipetako keia urdiña, dana da emen urdiña, alkondara, abarka edo abarketak izan ezik. Urdiña ta merkea. Izango dira berriz ere estulak eta alborengoak sendatzalle gaišoari gaberdian jaiki erazteko. Zuk eztakizu nolakoa dan gure bizitza errukarria. Ordu onean egiñ ziñan apaiz. »

« Orratikan ire irauten dute oraindik gure antziñetako abarkak. Ikusi zazu: gizon zar guztiak dauzkate ta gaste askok, zuriak, bigunak, politak, muturrean begi beltšak dituztela. Oiek dira oñetakorik apainduenak, jaiegunetakoak. Astegunetan beste batzuek izaten dituzte, zakarragoak, lodikoteak, begi gabeak, zimaurtzan edo lurpean erabiltzeko. Satorrak ere eztaukate begirik. »

« Eta ikasi zazu, bide batez, abarkadunetatik abarketak eta beste oiñzorroak jasten dituzten gizonetara dagoan gora bera ta ezberdiñtasuna. Nere iritziz, abarkadun gizonak menditarragoak, benatsuagonak, patšadagokoak, gizaseme zar ta aginpidekoai begirune obean itz egiten dakitenak dira; abarketadunak ostera ariñtšoagoak, tšoro ta tšakilla-goak, beren buruen irizte andikoak eta bestientzat destaña erreza daukatenak. Basetšetarrak, nere ustez, lenbiziko abarketa jantzitzean galdu zuten apur bat beren baserritartasuna, ta larruzko oiñzorro argitsuak jastean berriz, ia uritartzat artu daizkegu ».

« Naigabe andia ematen dit neri onek, bada urietako euskaldunak, danak ez baña bai askotšo, azaletik bakarrik dira euskaldun, miñgañarekiñ sorterri zale. ¡Tšimista gorria! Ezadazula arpegi beltzarekiñ begiratu. Deadarka esango dizut, albiste herria ezta baña. Urietan izurri tšarra dago euskerarentzat; urietan jazkera zarrakiñ batera joan zitzaizkigun gure oitura zarrak, eta jazbera berriakiñ batera datorzkigu erdera, birao, nasaikeri to tšankamekeria. Baserritarrak ezтира gizon doneak, ez. ¡Bai zera! Entzun didazu zer esan detan batzuekatik, ta eztitut guztien zauri ta zornak erakutzi. Orraztu bear andia daukate askok, badira norbaitzuk akerraren adarra baño okerragoak eta pozik astinduko nituzke gorosti makilla batekiñ; baño ala ere, baserritarren artean, abarkadunen artean daude Euskalerra barruko euskaldunik egiazkoenak. Abarkadun gutši ikusiko dezu erderaz mintzatzen edo *abanera*, *sotis* ta beste arrotz dantza nastuetan. Orretarako abarkak kendu bear dira lenbizi.»

« Ara zergatik etortzen naizen, aldetan guztian, abarkadunen jai ta jolasetara. ¡Astakeri batzuek egingo ezpalituzkete! Aitzen dituzte ba bereak eta bi. Dana dala, ni beti izango naiz abarkadunen maitale. ¡Ze arraio! ¿Nork eztu noizean beñ astakeriren bat egiten?... Iño, iño. Apostulariak badatoz. Agur, mutill, beste bat arte, gero ikusten ezpagera. ¡Bost *duro* Zabaletakoaren alde!»

Oarkera batzuk egingo nizkon Patšikori astirik eman balit: baño ¿zeñek artu gizon tšimol arreakiñ itz egiteko tarterik? Aitaren egiñ orduko eskutatu zitzatan, ta eznuan geiago begiz jo.

Baño baneukan zeri begiratu. Gizon gaste, andi, bikañ bi zetozen enparantzara, makutšik, astiro, ermo, lerden, ausarditsu, aizkora berri bana bizkarrean zekardela.

Iñazio Mari ta Jose Domingo ziran. Beren ondoan zebiltzan, toki egiñaz, aien aide, lagun ta auzokorik urrenak, arrosko ta zurikeri andietan, alderdi guztietara begira aizkolarien oso adiskide zirala adierazi naian. Arrokeriak ere bere mallak oiditu: gorengoan jarri eziñ dana, sarri egoten da goikoaren oñetan arro.

José Ramonek zekarzian beste aizkora batzuk, anaiarentzako; ta beste askoren artean Peru Odolki zeturren Iñazio Marin aurretik, besoai eragiñaz, itza, pitsa ta kertenkeria zeriola. Joanes etzan iñondik agiri.

Aizkolari bietatik Bizkaikoa zan gaztiena, gipuzkoatarra beziñ eder, zabal, sendo ta zaintsua. Oraindik etzuan iñungo enparatzen jokatu, baña bere erritarrak ziotenez, nai baño indar geiago zeukan, zumea baño bigunagoa zan, ta begia ipiñtzen zuan tukian jartzen zuan aizkora. Jose Domingo azpiratzeko gizonik etzan jaio.

Orrela esan zioten beintzat Ana Josepari Berrizko sagar saltzalle batzuek, eta orregatik billatu degu aiñ muker ta añutsu. Albiste oiek entzun baño lenagotik ere naikoa keska bazeuzkan Ana Josepak. Beñ baño geiagotan aditzen eman zion berak semeari kendu zezala jokorako zeta gaistoa, etzedilla geiago apostuetan sartu, lan egiñ zezela, etšeari begiratu zaiola; baña eskonduta gero ere, lengo lepotik zeukan arrek burua. ¡Aï, nora joango ote zitzaikon eskonsaritzat emandako urre gorriak! Aranzazuko Amari *Abe Maria*, bat mutill ura zuzendu zediñ... apostua irabazi ta gero. *Abe Maria, graziaz betea Jauna da Zurekiñ...* Aitak ere ondo erakutsi zion bere aserrea, ta garbiro esan zizkon esateko guztiak. ¡Ez biguntzea mutilla!... *Bedeinkatua zera Zu andre guztien artean ta bedeinkatua da Zure zabeleko frutua Jesus...* Bai, gurasoak alegiñak egin zituzten Iñazio Mari bide onean ipintzeko, baño alperrik. Nola beregaiñ bizi zan... *Santa Maria, Jaungoikoaren Ama...*

Zabaletako etšekoandreak etzuan bere burua ondo ulertzen ta etzuan, gai onetan, egia osoa esaten, ez nai etzualako, ezpada zer gertatzen

zitzaion etzekialako. Zalla da norbere berri jakitea. Semeari esaten zionean etzedilla apostuetan asi, naieza baño bere mutilla farregarri geldituko otezan bildurra ta berak aurreratutako diru ederraren arriskua erakusten zuan geiago Ana Josepak. Aurretiaz izaten ziran beti onen erriertak, bada jokoa irabazi ondorean etzegoan Iñazio Mari bezelako mutillik, batez ere tšanponen batzuk etšera eramaten bazituan. Iñoiz beiñ Joanes argiak adierazi zion lausotasun au, baño errez astutzen zitzaion emasteari apuko berria zetorreanean.

Irakurlea: nik eztitut gauzato auek Ana Josepa makurtzeagatik ipintzen. Eztira orrenbesteko akatzak: etšekoandrea zan, ta etšekoandre danak egiten diote diruari ongiatorri andia; ama zan, ta ama guztiak nai dute beren semeak gallurrik gallurrenean ikustea.

Ama zalako zegoan esaten ari nintzan leku ta garaian, jokoa asi baño lentšoago, armalla batera igota, beste-batzuekiñ tšondortuta, gizadiaren erdira begira, seme maiteari begiak boteaz, ausarta eman naiaz, susmo tšarrean, aiene mintsuan, zitala, errea, pipertua, Bizkaiko emakumeak ziotena eziñ eramanik, bere tšiteari lagundu nai dion olloa bezela, erraietako umearen guda ikusten duan leoi-eme baten irudira, ta buruko illetatik edozeñi laster eltzeko gogoarekiñ. Zarra izanarren lanak emango zituan orratik bizkaitarren bati eltzen bazion.

Baño utzi ditzagun andrazkoak eta ikusi dezagun gaste adoretuen esetsaldia, Mondragoiko ikuskizunik andiena ori zan ezkeru.

Errizañak makilka ta bultzaka gizon-ustai trinko bat egiñ zuanean, eldu ziran jokalariok zugaitzeraño, begiratu zioten alkarrri itzerdika batzuk esan bitartean, aukeratu zituaten berriz, banan banan ikusiaz, lenago ere ondo aukeratuta zeuden aizkorak, entzun zituzten sasi jakintsuen azkenengo esanak eta jaurtigi zuan Juan Andresek ontzurre bat gora goraka jokalari bakoitzari bere zugaitza izendatzeko.

¡Eldu zan ordua! Enparantzako gizatalde ugaria zabalundu zan ekaitzaren aizeak ikutzen dion zugaztia bezela; saltzalleak eta erosleak, gizonetzko ta emakume danak utzi zituzten beren tokiak bere-bizikorik azkarren, urbildu ziran guztiak gizon-ustai trinkoareu atze aldera, ta mai gañetan, zorroetan, gurdietan, arri malletan, inguruetako leio ta tellatuetan buru mordoška berriak agertu zirau artega, enparantzara begira.

Nik eztaikit zergatik iruditu zitzaitan bildurra sartu zitzaie la gizon askori biotzoan, bada lentšoago garrašika zebiltzanak išill išillik gelditu ziran, farre algaretan zeudenai kopeta lañotu zitzaie, ta destañarik andienak esaten zituztenak, ezia ipiñi zioten, españetan, biotzetik zetorkioten geiegizkeriari. Bai, bildurrak zeuzkan gizonak beren marratik

erten gabe, bildurrak zeuzkan alkarri zor zioten begirunean, maitetasunak baño askozaz obeto.

Ala ere bizkaitarren batzuk, beren ustea edo irabazi-naia ezin gorderik, bazebiltzan deadarrez:

— ¡Ontza bat urre Abadiñoakoaren alde! ¡Ontza bi urre José Domingon alde!

Ta gipuzkoatarrik beroenak edo jokalarienak onela erantzuten zioten:

— ¡*Ai ba*, eginda daude bi ontzurreak! ¡Baita zortzi nai badituzu ere, baita idiak ere! Peru Odolkik lepoa nai zuan jokatu.

Bitartean gure aizkolariok, aoa zabaldu gabe, osoro benaz, patšada onean, *plaza gizonai* zegokioten bezela, kendu zituzten oñetatoak, eman zioten eskuai tšistua, artu zuan bakoitzak bere aizkora, ta jarri ziran tente zugaitz gañean beren lan ikusgarria asteko aginduaren zai.

¡Une larria! ¡Ergai estua! Apostularien deadarrak eta billera giza-tsuko durundi zurrumurroak berealako baten bukatu zitzaizkigun, biotzak taupadaka geunzkan, ainbeste milla gizon eleizan beziñ geldi ta išillik geunden.

Balio ezkiñan luzaroan egon. — ¡Asi! — esan zuan agintzalleak, eta gure gizaseme bikañ biak, bat batera, sartu zituzten beren aizkorak zugaitz lodien biotzetaraño, koipetan sartzen dan labana baño ainbat errezago. Ta aizkorak erortzearekiñ batean baserritar guztiak, trumoi ikaragarriaren itšurako alarau luze bat egin zuten, ta asi ziran batzuek berriren berriz biriak bota bearrean, estarriak eten bearrean ojuka:

¡Ja, José Domingo maitia, ekiñ ortše, ekiñ, zu lakorik eztagota! ¡Ja, Iñazio Mari, ia Inšio, ia Išio! ¡Aufa! ¡aufa! ¡aufa! ¡Ori dek, ori dek, ori dek jotzea! ¡Aurrera, aurrera, eurea dek eta!

Etzan lenengotik igarten garailari zeñ izan gozan. Biak jokatzen zuten ederki; biak jotzen zuten zuaitz gerria gogor, azkar, zuzen, bear zan tokian bertan, alderdi batera ta bestera espal zati andiak boteaz, surtako egurrak tšingartak botatzen dituan gisara.

Lendabiziko zugaitza berdiñ berdiñean bukatu zuten... Orobat bigarrena... Ta irugarrenaren gañean, asieran bezela zeuden jokalariaik, zall, zimel, zauli ta kementsu, zizt eta zazt, dinbi ta danba, batak besteari aurrerik artu ezinda. Apostularien armintasunak etzuan neurririk. ¡Jaungoiko Donea! ¡Zerk gertatu bear ote zuan!

Jose Domingo ta Iñazio Marin erakusteak, gizon oituak, zugaitzen ondoan makurtuta, makillatšo batekiñ erakusten zioten nun jo, ta eskuakiñ kentzen zizkaten katigatuta gelditzen ziran espal zatiak, izugarri pizkor; ta aurrean zeuden beste adiskideak, ortzak estutuaz,

españak okertuaz, buruari eragiñaz, ziñuka, inkezaka, jeupadaka, alegiñ guztiak egiten zituzten aizkoradunai *laguntzen*.

— ¡Ia, Jose Domingo, — entzuten zan ziotela — ia, Jose Domingo, jo gogotik, ondo zuazda! ¡*Alimo*, Iñio, *alimo*, bestea nekatu dek eta, geiago aiz ta, *alimo*!

¡Egundaño alakorik! Azkenengo zugaitzean, seigarrenean, or nunbait zebiltzan biak, berdin samar zeuden oraindik. Berdiñ baño biak unatuta, adikatuta, piper gorria baño gorriago, izerdi patsetan, koipe ta lurrunetan, arnasa estuarekiñ, sutegiko auspoen autzera puzka, ta okotzetatik bera esne itšurako pitza erortzen zitzaiea. Amaitu bear zuan jokoak eta nola iñork etzekian. ¡Ura urduritasuna! ¡Ura ezurretañoiko ikara! ¡Ura nik neukan errukia! Naiago nuan toki artara joan ezpanitz... Aizkolariok zearka begiratu zioten alkarri. ¡Aiene! Galtzeko zorian zeukaten lagunen dirua, etšeko pakea, erritarren arrera ona, ¡beren izen andia! Baño etzuten etsi nai, ez etsi beia jo arte. Len baño gogorrigo jarrai zioten beren arloari, len baño zoliago, biziago, nabarmenago jarrai zioten, esker eskui, or ta emen, ongi ta gaizki, zuzen ta oker, gizon lauso aserratuen gisara zugaitzak astinduaz, ta iskanbillarik andienarekin, ikusle guztien ¡ia! ¡ortše! ¡aurrera! ¡ekiñ! ¡jo! ¡ausi! ¡bota! ¡ebaki! ta beste oju estuen erdian.. ¡et!.. ¡et!.. ¡et!.. ¡¡bibaa!!.. bukatu zan joko.

Orduantše erten zuten baserritar guztiak beren marratik ibai ujoltsuak zelai ta soroetara erletzen duten itšureian; orduantše urratu ziran alkarren begiruneko lokarriak eta ler egiñ zuten anima dollorren griña zatar ta arrokeri lotsagabeak.

¡An esan ziranak! ¡An entzun nitua gauzak! — ¡*Biba* gu ta gutarrak! ¡Bera ustelak! ¡Astoak ukullura! ¡Beste gizonik Bizkaian bada, eman dezala arpegi! ¡Eguskiaren azpian iñor baldiñ bada, agertu dedilla emen! ¡Betik gara prakak jasten dituanik iñon bada, betor Iñazio Marin ondora! ¡Eztago iñon gipuzkoatarrak bezelakorik! ¡Gora Gipuzkoa! ¡Gora Zabaleta! ¡Gora Iñazio Mari!

Nik eztakit, nola ito etzan au adiskidien besoetan. Ainbesterañoa zan danen leptotik eldu bearra, besapetik artuta jaso naia, bular gañean estutzea, bizkarrekoak ematea, gizonari paketan utzi eziña. Etzegoan ura bezelako gizonik lurbira guztian, baserritarrentzat.

Jose Domingok etzuan izan ainbeste lagun. Azpian gelditzen danak beti du lagun gutši. Baño bai leialak.

— Eztotzu alde askogaz irabazi — esaten zioten jastetšeruntz zeramata — aizkorakada bigaitik izan da guztia. Adarbegia idoro ezpazendu, zeurea zan joko. ¡Adarbegi añaniñua!... Osta ostean irabazi ta alango

arrokeriak. Ondiño ikusi bear dozue ba alkar, bai Jaungoikoak gura badau....

Nik eznuan ikusi, baño badakit arratsalde artan bi jostallu erosi zituala Ana Josepak: aurtsoak niazkatzeko izaten duten ustaitsoa ta burni me argizko ume-tšintšarria, biak erreal batean, oso garesti. Ia ba egun guztiak etziran berdiñak eta. Manueltsori ta Jošeri zerbait erosteko ere egon zan, baño ¿zertako? Azukre koškor bana eman ta kito. Mondragoiko azukre, koupita karamelo guztiak baño gozoagoa zan emango zien albistea. ¡Jas! ¡Zeiñ ederki jokatu zuan Iñazio Marik! Joanesek esanak esango zituan baña diruak irabazten zekian mutillak.

Illunabarrean, nere eginkisunak amaituta erri alderuntz nentorrela, baserritar asko billatu bideko ostatueta, oiturazko astedenak egiten, premia gabeko jan edanetan, beste dema batzuetarako asia botatzen ra ardoak ematen duen indarrarekiñ bertsoak eresitzen.

Ara nik zalpurdirako argi billa sartu nintzan ostatu batean entzun nituanak:

*Bertso berri batzuek
Nai ditut paratu,
Pulamentu esanaz
Gaur zer dan pasatu,
Bizkai guztia emen
Guk degu ondatu
Ezta Išio Mari
Aiñ gaizki portatu.*

*Gaurko apostu orrek
Badu inportantzia,
Itz bitan esango det
Bere sustantzia:
Bizkaitarren diruak
Bete dit poltsia,
Ara zergatik detan
Nere alegrantzia.*

Etziran neri batere *alegrantziak* eman aien aoetan euskereak zeukan gorniak.

¡Eta aien aoetan bakarrik balitz!